

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Rationele keuzetheorie en het rationaliteitsconcept

Pellikaan, H.

Citation

Pellikaan, H. (1989). Rationele keuzetheorie en het rationaliteitsconcept. *Acta Politica*, 24: 1989(3), 325-336.

Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449749>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449749>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

maar niet van interpersoonlijke nutsvergelijking (zie b.v. Sen 1977b). Belangrijk binnen dit framework is Sens stelling 8*.2 (Sen 1970: 129). Deze stelling zegt dat kardinaliteit alleen niet voldoende is om te ontsnappen aan Arrows theorema. Daarvoor is iets meer nodig bij voorbeeld interpersoonlijke nutsvergelijking. Dit is ook datgene waarop het citaat van Sen dat Pellikaan geeft (p. 232) betrekking heeft. Kardinaliteit en vergelijkbaarheid zijn wel voldoende, ze zijn echter *niet* noodzakelijk (zie verder ook Sen 1970: 124). Sens conclusie is dus *niet* dat 'interpersoonlijke nutsvergelijking noodzakelijk is' zoals Pellikaan beweert (p. 232). Sens stelling laat echter wel kardinale SWFL's toe die bij voorbeeld dictatoriaal zijn of bij voorbeeld de conditie van onafhankelijkheid van irrelevante alternatieven (in aangepaste vorm) schenden. Deze kardinale SWFL's passen in het kader van het cardinal-noncomparability framework. Interpersoonlijke nutsvergelijking speelt hierbij dus geen enkele rol. Binnen dit kader is de stelling van Pellikaan onjuist.

Het kan zijn dat Pellikaan iets anders bedoelt met 'kardinale maatschappelijke welvaartsfunctie' namelijk een representatie van een sociale voorkeur op tenminste intervalniveau. In zijn bespreking van Sens stelling (zie zijn weerwoord p. 238) gebruikt hij dan de term 'maatschappelijke welvaartsfunctie' verkeerd. Hij bedoelt daar dan 'SWFL'. Belangrijker echter is dat ook voor deze alternatieve betekenis van maatschappelijke welvaart de stelling van Pellikaan onjuist is. Interpersoonlijke nutsvergelijking is ook hier geen noodzakelijke voorwaarde. Bewijs: neem uit een n -tal van individuele kardinale nutsfuncties de nutsfunctie van, zeg, het i -de individu als maatschappelijke welvaartsfunctie. Natuurlijk, indien dit keuzemechanisme zo werkt voor elk n -tal van individuele kardinale nutsfuncties, dan is het dictatoriaal. De regel levert echter kardinale maatschappelijke welvaartsfuncties op zoals Pellikaan ze wil zonder gebruik te maken van interpersoonlijke nutsvergelijking.

8. Pellikaan beweert dat ik een andere Sen voor ogen heb gehad als hij (p. 8). Dit is onjuist. Sen heeft belangrijke bijdragen geleverd met betrekking tot de thematiek waarvoor Pellikaan gekozen heeft (zie Van Deemen 1989: 10). Mijn kritiek is, heel eenvoudig, dat Pellikaan deze bijdragen niet bespreekt. Dit getuigt van weinig inzicht niet alleen in de sociale keuzetheorie maar ook in het werk van Sen. In zijn weerwoord heeft Pellikaan het bij voorbeeld over Sen en 'zijn verzet tegen welfarism' (p. 232). De vraag is waarom Pellikaan dat in zijn oorspronkelijk artikel niet gedaan heeft.

Rationele keuzetheorie en het rationaliteitsconcept

H. Pellikaan

1. Inleiding

Mijn antwoord op de reactie van Van Deemen op mijn bijdrage aan 'Hedendaagse politieke theorie' is een zeer schoolse exercitie geweest, waarin ik alle vermeende verwarringen, conceptuele fouten en onjuistheden puntsgewijs heb nagelopen. Het resultaat is een nieuwe reactie van Van Deemen, waarin de vermeende verwarringen, conceptuele fouten en onjuistheden worden herhaald. Dit is dan ook het vervolg van een non-debat. Daarnaast heb ik de mogelijkheid geopperd, dat er een verschil van mening bestaat over de reikwijdte van de social choice-theorie. Op basis van de discussie, met name ten aanzien van Arrows theorema en de interpersoonlijke nutsvergelijking, is mijn mening versterkt dat de social choice-theorie, als technisch hulpmiddel, als een vorm van toegepaste logica, bijzonder nuttig kan zijn. Maar de wijze waarop vraagstukken worden aangepakt als welke collectieve keuzeregels het meest wenselijk is voor een grote verscheidenheid aan individuele belangen en persoonlijke voorkeuren, levert mijns inziens weinig op. De social choice-theorie tracht voor normatieve vraagstukken een oplossing te geven, als ware het logische vraagstukken. De axiomatische benadering kan wel oplossingen, die vanuit de politicologie worden aangedragen, doorlichten op hun consistentie, maar kan niet zelf oplossingen genereren.

2. Mancur Olson

In de reactie van Van Deemen wordt opnieuw de 'eerste conceptuele fout' aan de orde gesteld, en opnieuw is het uit de tekst niet duidelijk waaruit de fout nu precies bestaat. De definitie van rationaliteit – rationaliteit is maximaliseren van eigenbelang – wordt door hem als volgt gelezen:

“Rationaliteit is equivalent aan maximaliseren van eigenbelang.” Anders is het geen definitie. Pellikaan vindt dus dat maximaliseren ook een noodzakelijke voorwaarde is voor rationaliteit. Voor mij (maar ook voor Olson) is maximalisatie van eigenbelang *geen* noodzakelijke voorwaarde voor rationaliteit (Van Deemen 1989a: 214; Van Deemen 1989b: 321).

Hieruit leid ik af dat de essentie van de conceptuele fout is dat *maximalisatie* als noodzakelijke voorwaarde voor rationaliteit wordt verondersteld. Zoals reeds eerder vermeld is dit een merkwaardig verwijt, omdat dan de ‘eerste conceptuele fout’ niet te rijmen valt met de ‘tweede conceptuele fout’ waar Van Deemen rationaliteit definieert als het selecteren van het beste, van het optimale of, in geval van nutsrepresentatie op welk meetniveau dan ook, van het alternatief met het meeste nut (Van Deemen 1989: 214-215). Van Deemen vindt dus *ook* dat maximaliseren een noodzakelijke voorwaarde is voor rationaliteit. Vervolgens wordt mijn hoofdrolspeler Mancur Olson weer ten tonele gevoerd, waardoor de essentie van de ‘eerste conceptuele fout’ ineens gewijzigd wordt.

‘Waar het om gaat is dat volgens Pellikaan ook in de theorie van collectieve actie van M. Olson rationaliteit gezien wordt als maximalisatie van eigenbelang (Pellikaan 1988: 285). Dit is onjuist. Ik geef een citaat uit Olsons *Logic of Collective Action* waaruit blijkt dat ook voor Olson eigenbelang niet noodzakelijk is voor rationaliteit (Van Deemen 1989a: 214)’ (Van Deemen 1989b: 321).

Nu blijkt ineens dat de essentie van de ‘eerste conceptuele fout’ is dat *eigenbelang* als noodzakelijke voorwaarde voor rationaliteit wordt gedefinieerd. Bovendien voer ik ten onrechte Olson op als auteur die uitgaat van eigenbelang. Om met dit laatste punt te beginnen, kijken we eens naar het citaat dat Van Deemen geeft van Olson, waaruit zou moeten blijken dat voor Olson eigenbelang niet noodzakelijk is voor rationaliteit:

‘the argument about large, latent groups, then, does not necessarily imply self-interested behavior, though such behavior would be completely consistent with it. The only requirement is that the behavior of individuals in large groups or organizations of the kind considered should generally be rational... (Olson 1965: 64-5)’ (Van Deemen 1989a: 214).

Voor een goed begrip van wat Olson nu eigenlijk bedoelt, is het noodzakelijk om de drie puntjes, waarmee Van Deemen het citaat eindigt, in te vullen:

‘The argument about large, latent groups, then, does not necessarily imply self-interested behavior, though such behavior would be completely consistent with it. The only requirement is that the behavior of individuals in large groups or organizations of the kind considered should generally be rational,

in the sense that their objectives, whether selfish or unselfish, should be pursued by means that are efficient and effective for achieving these objectives’ (Olson 1965: 64-65; HP).

Dit gedeelte van Olsons tekst is het slot van zijn tweede hoofdstuk waarin hij zijn betoog nog eens tegen het licht houdt en vergelijkt met de traditionele groepstheorieën. Volgens Olson verschilt het gedrag van individuen binnen een kleine groep fundamenteel met het gedrag van individuen binnen een grote groep. Het bezwaar van Olson tegen de traditionele groepstheorieën is, dat deze theorieën ervan uitgaan dat de resultaten van onderzoek naar kleine groepen toepasbaar zijn op grote groepen ‘merely by multiplying these results by a scale factor’ (Olson 1965: 57).

De essentie van Olsons ‘logic’ is als volgt: uitgaande van de premisse van het rationeel handelend individu – streven naar maximalisatie van het eigenbelang – zal een individu, behorend tot een kleine groep een bepaalde hoeveelheid collectieve voorzieningen bekostigen, indien de totale kosten lager zijn dan de individuele opbrengsten.

‘Thus, in a very small group, where each member gets a substantial proportion of the total gain simply because there are few others in the group, a collective good can often be provided by the voluntary, *self-interested* action of the members of the group’ (Nadruk H.P. Olson 1965: 34).

De produktie van collectieve goederen zal in een kleine groep waarschijnlijk niet optimaal zijn en hoe groter de groep des te minder optimaal zal de voorziening zijn. In een grote groep zullen individuen niet handelen om het gemeenschappelijk belang te realiseren. Dit niet tegenstaande het feit dat alle leden van een grote groep erop vooruit zouden gaan als het gemeenschappelijk belang zou worden gerealiseerd. Rationeel gedrag in een grote groep is het gedrag van een ‘free-rider’. Tegen deze ‘logic’ kan kritiek worden geuit die erop neerkomt dat Olson uitgaat van egoïstische individuen. Als daarentegen uit zou worden gegaan van altruïstische individuen, dan zou, volgens deze kritiek, zijn these niet meer opgaan. Het bovenstaande citaat van Olson moet dan ook in het licht van deze discussie begrepen worden. Het verweer van Olson tegen dergelijke kritiek is, dat het voor een individu in een grote groep niet van belang is of hij egoïstisch danwel altruïstisch van aard is, zolang het individu maar inzicht heeft op de effectiviteit van zijn handeling op het te realiseren doel. Aangezien in een grote groep de bijdrage van één individu per definitie altijd klein zal zijn, is de effectiviteit van één handelend persoon eveneens te verwaarlozen. Olson maakt zelfs de vergelijking tussen de effectiviteit van een handelend individu die met een emmertje een overstroming te lijf gaat.¹ Het begrip rationaliteit dat Olson in dit verband in het citaat gebruikt, bete-

kent niets anders dan dat een individu de effectiviteit van zijn gedrag kan beoordelen. De opmerking van Olson in het citaat mag dan ook niet geïnterpreteerd worden dat zijn theorie *niet* uitgaat van rationeel handelende individuen in de zin van streven naar maximalisatie van eigenbelang. De crux van Olsons boek *The logic of collective action* is namelijk:

'Indeed, unless the number of individuals in a group is quite small, or unless there is coercion or some other special device to make individuals act in their common interest, *rational, self-interested individuals will not act to achieve their common or group interests*' (Olson 1965: 2).

3. Egoïsme of altruïsme

Los van de vraag waar Olson nu wel of niet van uitgaat, moet nog de vraag worden beantwoord of *eigenbelang* als noodzakelijke voorwaarde voor rationaliteit moet worden opgevat. Van Deemen is van mening dat eigenbelang niet noodzakelijk is voor rationaliteit en geeft tot adstructie van zijn bewering het volgende voorbeeld. Hij vangt de dodelijke kogel op die bestemd is voor zijn geliefde. Indien deze handeling het gevolg is geweest van het selecteren van het meest geprefereerde alternatief, dan is de handeling wel rationeel geweest. De handeling is echter volgens Van Deemen niet gebaseerd op eigenbelang. Op basis van dit voorbeeld is af te leiden dat Van Deemen aan het begrip 'eigenbelang' een specifieke invulling geeft. De achterliggende redenering bij Van Deemen is, dat aangezien de handeling niet is gericht op het welzijn van het handelend subject zelf, maar is gericht op het welzijn van de ander, zijn geliefde, kan de handeling niet gekwalificeerd worden als 'uit zijn op eigenbelang'. De kern van de 'eerste conceptuele fout' die Van Deemen meent te kunnen waarnemen is dat ik eigenbelang wel als noodzakelijke voorwaarde voor rationaliteit definieer, terwijl in zijn visie rationaliteit wel maximalisatie van eigenbelang kan inhouden maar dat *hoeft* niet zo te zijn (Van Deemen 1989b: 321).

Om te kunnen aantonen dat de kritiek van Van Deemen onjuist is, is het allereerst nodig om een onderscheid te maken tussen verschillende handelingen. Handelingen die gericht zijn op het welzijn van het handelend subject zelf worden egoïstisch genoemd. Handelingen die het welzijn van anderen ten doel hebben worden altruïstisch genoemd (Van den Doel en Grondsmas 1979: 446).² Uit het voorbeeld van Van Deemen wordt duidelijk dat hij eigenbelang gelijkstelt met egoïsme. De kritiek in de 'eerste conceptuele fout' is, met andere woorden dat rationaliteit wel egoïstisch handelen *kan* betekenen, maar dat *hoeft* niet het geval te zijn. Deze kritiek is onjuist omdat het begrip 'eigenbelang' niet impliceert dat het individu

egoïstisch van aard is. De definitie van rationaliteit als maximalisatie van eigenbelang laat ruimte voor alle mogelijke motieven en doeleinden van menselijk handelen. Het betreft hier namelijk een zuiver formele definitie van keuzehandelingen (zie Hennipman 1945).

Voor de beschrijving van de tegenstelling tussen individuele rationaliteit en collectief optimum, wat het centrale thema van mijn bijdrage was, is de tegenstelling tussen egoïsme en altruïsme niet wezenlijk van belang. Stel de volgende situatie voor: boven vijandelijk gebied worden twee piloten in twee vliegtuigen geconfronteerd met een grote overmacht. Elke piloot heeft twee opties: vluchten of vechten. Als ze allebei vechten dan is de kans groot dat ze samen zullen sneuvelen. Als ze allebei vluchten dan worden ze wel achterhaald, maar ze kunnen zich redden met de schietstoel om vervolgens krijgsgevangen genomen te worden. Als één van de twee piloten blijft vechten en de ander vlucht, dan sneuvelt de één en de ander kan veilig ontsnappen. De uitkomstmatrix is als volgt:

		Speler B	
		vechten	vluchten
Speler A	vechten	x A en B lopen grote kans om te sneuvelen	w A sneuvelt B komt veilig weg
	vluchten	z B sneuvelt A komt veilig weg	y A en B worden krijgsgevangen

Matrix 1

Stel nu dat speler A een altruïst is. A baseert zijn preferentieordening op het welzijn van B, in termen van diens levensverwachting: zijn hoogste prioriteit is dat B veilig weg komt. Zijn tweede prioriteit is dat B krijgsgevangen wordt genomen. Zijn derde prioriteit is dat B een grote kans loopt om te sneuvelen. Zijn laagste prioriteit is dat B zeker sneuvelt. In symbolen is de preferentieordening van speler A: $w > y > x > z$. Stel nu dat B, net als A, ook een altruïst is, dan is de preferentieordening van B als volgt: $z > y > x > w$. Dit levert de volgende nutsmatrix op:

		Speler B	
		vechten	vluchten
Speler A	vechten	2,2	4,1
	vluchten	1,4	3,3

Matrix 2

Deze nutsmatrix van altruïstische spelers is een Prisoner's Dilemma-spel. In de oorspronkelijke beschrijving van A. W. Tucker is de preferentieordening van elke speler gebaseerd op het welzijn van het handelend individu zelf, namelijk het minimaliseren van het aantal jaren in de gevangenis. Eigenbelang is in dit geval egoïstisch ingevuld en rationeel gedrag leidt niet tot de gewenste uitkomst. In het bovenstaande voorbeeld is de preferentieordening van elke speler gebaseerd op het welzijn van de anderen. Eigenbelang is nu altruïstisch ingevuld en wederom leidt rationaliteit niet tot het gewenste resultaat. Voor beide spelers is vechten de dominante strategie en de uitkomst is dat de beide piloten grote kans hebben om samen in het gevecht te sneuvelen. Dat wil zeggen, ook bij het 'Altruïsts Dilemma' leidt individuele rationaliteit tot een Pareto-suboptimale uitkomst (Ullmann-Margalit 1977: 48).³

4. Het materiële welvaartsbegrip en het formele welvaartsbegrip

Het uitgangspunt van mijn beschrijving van rationele keuzetheorie is dat de vier besluitvormingstheorieën – (1) Olsons theorie van collectieve actie; (2) de public choice-theorie; (3) de social choice-theorie; (4) speltheorie – dezelfde methodologische kenmerken hebben, die afkomstig zijn van de economie: I) methodologisch individualisme; II) rationaliteit als gedragshypothese: maximalisatie van eigenbelang; III) Pareto-optimum als criterium. Mijn argument is dat op basis van een zuiver formele definitie van rationaliteit, zoals maximaliseren van individuele welvaart of maximaliseren van eigenbelang, geen inzicht verkregen kan worden van de tegenstellingen die bestaan tussen verschillende auteurs, zoals Olson en Gauthier, die volgens eigen zeggen uitgaan van de veronderstelling van rationaliteit. In mijn reactie op de eerste kritiek van Van Deemen schrijf ik dat ik geen probleem heb met zijn formulering van de gemeenschappelijke gedachte achter de vier besluitvormingstheorieën. Het onderschrijven van zijn rationaliteitsconceptie betekent niet, zoals Van Deemen ten onrechte meent, dat ik daarmee zijn kritiek onderstreep. In zijn visie is er slechts één rationaliteitsconceptie. Het hanteren van verschillende rationaliteitsdefinities bestempelt hij als de 'tweede conceptuele fout'. Er is echter geen sprake van een conceptuele fout. Nogmaals, Van Deemen kijkt alleen naar de *overeenkomsten* terwijl ik in mijn bijdrage de nadruk leg op de *verschillen* in de rationele keuzetheorieën. Ik kan meegaan met de gedachte van Van Deemen, dat als je alleen maar kijkt naar de overeenkomsten tussen de theorieën, dat je dan één zuiver formele definitie van ratio-

naliteit opstelt, welke geldig moet zijn voor alle keuzevraagstukken. Op dat abstractieniveau is het voor het opstellen van de rationaliteitsconceptie niet van belang of het keuzevraagstuk betrekking heeft op I) geldhoeveelheid, II) inkomen, III) goederen, IV) behoeftebevrediging, V) nut, VI) ophélimité, etc. De keerzijde van een dergelijke abstractie is dat de rationaliteitsconceptie steeds 'leger' en vrijwel nietszeggend wordt (Hennipman 1945: 401).

Voor de beschrijving van de tegenstellingen tussen de verschillende besluitvormingstheorieën is het dan ook nodig om de verschillende visies ten aanzien van rationaliteit in te vullen met even zovele definities van rationaliteit.

Mijn suggestie is dat een *mogelijke* verklaring voor de verschillende resultaten van de vier besluitvormingstheorieën gezocht moet worden in de wortels van respectievelijke theorieën. In de beschrijving van de ontwikkeling van rationaliteitsbegrip in de tijd gezien, maak ik een onderscheid tussen enerzijds de theorie van collectieve actie en de public choice-theorie, die hun wortels hebben in de economische theorie van het producentengedrag, en anderzijds de social choice-theorie en de speltheorie die hun wortels hebben in de consumententheorie. De erfenis voor de theorie van collectieve actie en de public choice-theorie is dat rationaliteit, maximalisatie van individuele welvaart, uitgaat van het materiële welvaartsbegrip. Dit in tegenstelling tot de social choice-theorie en de speltheorie die als erfenis het formele welvaartsbegrip hebben meegekregen. Bij het materiële welvaartsbegrip is het doel niet alleen uit te drukken in een objectieve eenheid, maar is het doel ook van tevoren reeds vastgesteld. Bij Olson in termen van kosten-batenanalyse en bij de public choice in termen van maximalisatie van het aantal kiezers. Rationeel gedrag is dan doelmatig of efficiënt handelen om het doel te bereiken. Uit de beschrijving van Buchanans zorg omtrent de problematiek van de overheidsuitgaven blijkt dat politici, als rationele actoren, verward in de strijd om de macht, niet bij machte zijn om zich te houden aan een begrotingsnorm (Pellikaan 1988: 297-301). Waarom niet? Omdat hun doel is vastgelegd: maximalisatie van het aantal kiezers. Buchanan ziet dat binnen de logica van dit model er geen garantie bestaat dat politici zich zullen houden aan een Victoriaanse begrotingsnorm. Zijn oplossing is het vaststellen van een begrotingsnorm op constitutioneel niveau. Mijn argument is: omdat Buchanan vasthoudt aan deze definitie van rationaliteit is hij genooddaakt om de tegenstelling tussen rationeel gedrag van politici en collectief optimum op te heffen door een externe norm, de Victoriaanse begrotingsnorm. Bij de social choice-theorie en de speltheorie is het doel van het handelen niet uitgedrukt in een objectieve eenheid en is het doel ook niet van tevoren

vastgelegd. Zoals gezegd, 'bij het formele welvaartsbegrip stelt elk individu zijn eigen subjectieve doelen, zijn preferentieordening, vast. Rationeel gedrag betekent hier de eis van consistentie' (Pellikaan 1989: 228). De tegenstelling tussen individuele rationaliteit en collectief optimum kan worden opgeheven doordat individuen bij hun preferentieordening rekening houden met het collectieve resultaat, hetzij als meta-voorkeur à la Sen, hetzij als nevenschiktelijke ordening à la Harsanyi, hetzij als nieuwe morele dispositie à la Gauthier.

5. Arrows theorema

Het theorema van Arrow maakt duidelijk dat als de preferenties van individuen het karakter hebben van de zogenaamde stemparadox, dan is het niet mogelijk om een volledige en transitieve collectieve ordening te maken, zonder dat één van de vier voorwaarden van Arrow geweld wordt aangedaan. De belangrijke resultaten waarnaar Van Deemen verwijst, zijn analyses die op één of andere wijze één van de vier voorwaarden afwijst dan wel in verzwakte vorm toepast. De draak blijft echter, om met Van Deemen te spreken, voortleven. Voor mijn beschrijving van de tegenstelling tussen individuele rationaliteit en collectief optimum zijn de resultaten van de belangrijke varianten van de stelling van Arrow niet van belang. Alleen het formeel theoretische bewijs van Arrow dat de veronderstelde harmonie tussen tegengestelde individuele belangen enerzijds en het algemene belang anderzijds, op een fictie berust, is van belang. Voor Van Deemen is het centrale resultaat van het onderzoek rondom het thema collectieve rationaliteit in de social choice-theorie het volgende. Nadat hij in het kort een beschrijving geeft van dit onderzoek, blijkt dat ook Sens verzwakking van Arrows uitgangspunt (de eis van transitiviteit wordt door Sen vervangen door de eis van quasi-transitiviteit) niet leidt tot de dood van de draak. En ten slotte, zijn we aangeland op het laatste station, de eis van acycliteit:

'De eis van acycliteit van sociale voorkeuren leidt inderdaad tot het verdwijnen van oligarchische coalities. Echter, de draak blijft voortleven. In plaats van oligarchieën krijgen we nu te maken met individuen die vetomacht hebben, i.e. met individuen die de uitkomst van een besluitvormingsproces kunnen blokkeren. Zie Schwartz (1986), Sen (1977a, 1986) en Suzumura (1983) voor een bewijs en discussie van de vetomachtstelling. Omdat acycliteit noodzakelijk en voldoende is, is dit het laatste station. Verder kan men niet gaan, tenzij men bereid is de notie van collectieve rationaliteit als optimaliteit op te geven. De conclusie is niet prettig. Indien men van een collectief besluit-

vormingsmechanisme verlangt dat het altijd een collectief optimum voortbrengt, dan kan men een ondemocratische opeenhoping van besluitvormingsmacht verwachten' (Van Deemen 1989a: 220).

Voor Van Deemen ligt het primaat bij het realiseren van collectieve rationaliteit. Het obstakel is en blijft, na alle mogelijke exercities en afzwakkingen van de oorspronkelijke eisen, het individu met een vetomacht. De eis aan een collectieve keuzereguleerder, dat het een collectief optimum moet genereren, stuit derhalve, volgens Van Deemen, op een ondemocratische opeenhoping van macht. Deze kwalificatie van ondemocratische macht is voor mij merkwaardig, omdat de beoordeling van wat democratisch is of niet, niet afhankelijk is van het wel of niet realiseren van het collectief optimum. Het vraagstuk van wat al dan niet democratisch is, is van een andere orde. In mijn beschrijving van Arrows theorema ga ik uit van een democratische besluitvorming. En wat blijkt, indien burgers in een samenleving tegengestelde visies hebben omtrent de wenselijke politieke orde, dan zal er geen collectief optimum worden gerealiseerd. Dat is jammer, maar dat is geen reden om het primaat te verleggen van democratische besluitvorming naar het realiseren van collectieve rationaliteit. Sterker nog, het Arrow theorema bewijst dat dat zeer onwenselijke consequenties heeft. Binnen het kader van een democratie kom ik dan tot de volgende slotsom:

'Het onmogelijkheidstheorema heeft duidelijk gemaakt dat in een samenleving waarin mensen verschillende preferenties hebben, er altijd één of meer personen zich bij de wensen van de meerderheid dienen aan te sluiten' (Pellikaan 1988: 295).

Deze uitleg van het Arrow theorema wordt door Van Deemen tweemaal als onjuist gekwalificeerd. Wat er nu precies onjuist aan is, wordt verder niet aangegeven.

6. Interpersonele nutsvergelijking

In zijn eerste reactie meende Van Deemen dat mijn uitspraken over interpersonele nutsvergelijking om twee redenen onjuist waren. De eerste onjuistheid berustte mijns inziens echter op het verkeerd lezen van mijn tekst. Nu blijkt Van Deemen alleen een mening te hebben willen ondersteunen dat binnen de social choice-theorie belangrijk onderzoek op dit terrein wordt verricht. Goed. Blijft 'het belangrijkste issue' over. Van Deemen blijft van mening dat mijn uitspraak 1* onjuist is. Uitspraak 1*

'De afwijzing van de mogelijkheid van interpersonele nutsvergelijking heeft, zoals bovenstaand beschreven, de basis weggenomen van een kardinale maatschappelijke welvaartsfunctie' (Pelikaan 1988: 294).

In zijn eerste reactie was uitspraak 1* onjuist, omdat 'vergelijkbaarheid van nut' werd verward met 'meetbaarheid van nut'. In mijn antwoord op dit verwijt heb ik aangetoond dat de vermeende onjuistheid *niet* het gevolg kan zijn van een verwarring van beide begrippen omdat uitspraak 1* en uitspraak 1** beide juist zijn (Pelikaan 1989: 230-232). Nu blijkt ineens dat uitspraak 1* toch onjuist is, maar nu binnen een geheel ander kader. Binnen het domein van de Social Welfare Functionals (SWFL) van Sen is interpersonele nutsvergelijking geen noodzakelijke voorwaarde om te komen tot een kardinale maatschappelijke welvaartsfunctie. Sen bekijkt voor de verzameling X van alternatieve sociale situaties en voor de verzameling van H individuen, in hoeverre zijn SWFL het theorema van Arrow opheft. Uitgaande van de vier voorwaarden van Arrow – Condition U (Unrestricted Domain), de voorwaarde van algemeenheid; Condition I (Independence of Irrelevant Alternatives), de voorwaarde van onafhankelijkheid van irrelevante alternatieven; Condition P (Weak Pareto Principle) voorwaarde van het afgezwakte criterium van Pareto; Condition D (Non-Dictatorship) voorwaarde van afwezigheid van dictatuur – tracht Sen binnen het raamwerk van kardinaliteit zonder interpersonele nutsvergelijking – Cardinal Non-Comparability (CN) – het theorema te doorbreken. Sen komt tot de volgende conclusie:

'Theorem 2. There is no SWFL satisfying Conditions CN, U, I, P, and D' (Sen 1977: 231).

Vervolgens laat Sen telkens één van de voorwaarden U, I, P en D vallen om te kijken wat er gebeurt. In het geval dat Condition D, voorwaarde van afwezigheid van dictatuur, wordt losgelaten in 'Case 1', merkt hij het volgende op:

'Consider, now, a case where it so happens that the social states in X differ from each other in only one respect, viz., a particular person *i* watches BBC1, BBC2 or ITV, with nothing else differing. Armed with this information, many people making social judgements may not object to making person *i* in a "dictator" in this particular choice problem, even though this will formally involve a violation of Condition D. Case 1 permits this type of use of information about the set X of social states and the persons H. While this case is relevant for a libertarian social judgement, case 2 ...' (Sen 1977: 233).

Uit de beschrijving van Sen wordt duidelijk dat het raamwerk waarbinnen Van Deemen nu opeens uitspraak 1* wil behandelen, niet te vergelijken is met het oorspronkelijke kader waarbinnen uitspraak 1* is gedaan.

Volgens Sen is zijn 'Case 1' relevant voor maatschappelijke evaluaties vanuit het oogpunt van een 'libertarian'. Bij mijn beschrijving ging het om maatschappelijke evaluaties in een breder verband. Uitspraak 1* slaat op de maatschappelijke welvaartsfunctie van Pigou, waarmee het mogelijk moet zijn om uitspraken te doen over de vraag welke maatregelen, met name belastingmaatregelen of maatregelen ten aanzien van de inkomensverdeling, de welvaart voor gehele samenleving maximaliseren (Pelikaan 1988: 280). Met andere woorden, het kader waarbinnen Van Deemen nu ineens uitspraak 1* als onjuist wil bestempelen, is voor mijn beschouwing niet relevant. Maar goed, laten we toch maar eens kijken naar het bewijs van Van Deemen, waaruit zou moeten blijken dat uitspraak 1* onjuist is. Het bewijs van Van Deemen is:

'Bewijs: neem uit een *n*-tal van individuele kardinale nutsfuncties de nutsfunctie van, zeg, het *i*-de individu als maatschappelijke welvaartsfunctie. Natuurlijk, indien dit keuzemechanisme zo werkt voor elk *n*-tal van individuele kardinale nutsfuncties, dan is het dictatoriaal. De regel levert echter kardinale maatschappelijke welvaartsfuncties op zoals Pelikaan ze wil zonder gebruik te maken van interpersoonlijke nutsvergelijking' (Van Deemen 1989b: 324).

Deze oplossing doet mij aan het volgende denken: Als het niet mogelijk is om door een *n*-tal punten in een vlak één rechte lijn te trekken, die alle punten met elkaar verbindt, dan neem je een willekeurig punt, zeg, het *i*-de punt, en dit punt definieer je als een rechte lijn.

Noten

1. 'A man who tried to hold back a flood with a pail would probably be considered more of a crank than a saint, even by those he was trying to help. It is no doubt possible infinitesimally to lower the level of a river in flood with a pail, just as it is possible for a single farmer infinitesimally to raise prices by limiting his production, but in both cases the effect is imperceptible, and those who sacrifice themselves in the interest of imperceptible improvements may not even receive the praise normally due selfless behavior' (Olson 1965: 64).

2. Voor een verhandeling over de relevantie van het onderscheid tussen egoïsme en altruïsme voor een definitie van keuzehandelingen zie Hennipman 1945.

3. De preferentieordening van het Prisoner's Dilemma kan ook een combinatie zijn van egoïsme en altruïsme. Van der Veen en Visser hebben aangetoond dat bij de preferentieordening die ten grondslag ligt aan het Prisoner's Dilemma van Van den Doel, in zijn pleidooi voor een geleide loonpolitiek ten behoeve van herstel van werkgelegenheid, dat de eerste en laatste prioriteit wordt bepaald door het welzijn van het handelend individu in termen van zijn inkomenspositie en dat de tweede en derde prioriteit wordt bepaald door het welzijn van anderen in termen

van werkgelegenheid boven inkomen (Van der Veen en Visser 1982).

Literatuur

- Deemen, A. van, Rationaliteit en sociale keuze. *Acta Politica* 24, 1989a, p. 213-23.
- Deemen, A. van, Eigenbelang, rationaliteit en interpersonele nutsvergelijking: een reactie. *Acta Politica* 24, 1989b, p. 321-4.
- Doel, J. van den, en T. Grondsmas, Inkomensverdeling en politieke-besluitvormingstheorie. *Acta Politica* 14, 1979, p. 433-78.
- Hennipman, P., *Economisch motief en economisch principe*. Noord-Hollandsche Uitgevers Mij.: Amsterdam 1945.
- Olson, M., *The logic of collective action; public goods and the theory of groups*. Harvard University Press: Cambridge (Mass.) 1965.
- Pellikaan, H., Rationele keuze, collectieve besluitvorming en de noodzaak van normen. *Acta Politica* 23, 1988, p. 275-309.
- Pellikaan, H., Eigenbelang, rationaliteit en interpersonele nutsvergelijking. *Acta Politica* 24, 1989, p. 225-35.
- Sen, A.K., On weights and measures: informational constraints in social welfare analysis. 1977, in: A.K. Sen, *Choice, welfare and measurement*. Basil Blackwell: Oxford 1982, p. 226-63.
- Ullmann-Margalit, E., *The emergence of norms*. Clarendon Press: Oxford 1977.
- Veen, R.J. van der, en P.E. Visser, Matiging en het prisoner's dilemma. *Beleid en Maatschappij* 11, 1982, p. 302-10.

Klassepositie en autoritarisme: hernieuwde toets van een klassieke hypothese

P. Scheepers, R. Eisinga en L.B. van Snippenburg

1. Inleiding

Onlangs is in dit tijdschrift een discussie gevoerd tussen Middendorp en Meloen (1989) en Dekker en Ester (1989) over het autoritarisme van de arbeidersklasse. De aanleiding daartoe was een onderzoek van laatstgenoemden naar de relatie tussen klassepositie en autoritarisme met behulp van de klassenindeling van Wright (1979, 1985). Uit dit onderzoek was gebleken dat 'de arbeidersklasse zich geenszins systematisch onderscheidt van andere sociale klassen door proportioneel hogere autoritarismeniveaus' (Dekker en Ester 1986: 27). Middendorp en Meloen (1989) hebben met name bezwaren tegen de klassenindeling die Dekker en Ester in hun onderzoek hanteerden. Zij komen tot de bevinding dat dit meetinstrument slechts zwakke lineaire verbanden vertoont met andere klasse-indicatoren. Daaruit concluderen zij dat de validiteit van Wrights indeling te wensen over laat.

Het weerwoord van Dekker en Ester op deze kritiek is dat de 'indeling van Wright op dit moment de beste keuze vormt vanwege haar (...) mogelijkheden tot vergelijking en cumulatie van onderzoeksresultaten' (1989: 99-100). Deze repliek is in zekere zin wat overdreven, omdat op basis van dit argument een andere klassenindeling veel eerder in aanmerking komt. In 1979 is namelijk door Erikson, Goldthorpe en Portocarero (1979, 1983) een klassenindeling ontworpen voor internationaal vergelijkend onderzoek. Deze zogeheten EGP-indeling is inmiddels in elf landen met succes toegepast, onlangs nog in Nederland door Ganzeboom e.a. (1987). Bovendien bleek in recent onderzoek dat zij een relatief sterke verklaringskracht heeft voor sociopolitieke attitudes als politiek vertrouwen, politieke apathie en opvattingen over sociale ongelijkheid (Kraaykamp, Van Snippenburg en Ultee 1989).

In deze korte bijdrage presenteren we de resultaten van een onderzoek naar het arbeidersautoritarisme met behulp van de EGP-klassenindeling.